

Лук'янець Т.Г.

Ефект крупного плану: досвід адаптації кіноприйому в художньому тексті

Лук'янець Тетяна Геннадіївна,

аспірант кафедри лексикології і стилістики англійської мови ім. професора О. М. Морхоровського
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна

Анотація. У статті розглянуто кіноприйом крупного плану в аспекті його реалізації в літературному творі. Розрізнено поняття “крупного плану” в кінематографічній традиції та його кореляції “ефект крупного плану” в когнітивнопоестологічному трактуванні й протиставлено їх портретному опису чи зйомці та художній деталі. На основі опрацювання різних наукових підходів подано узагальнене визначення ефекту крупного плану як когнітивно-семіотичного конструкту, інтегрованого в негомогенну структуру художніх і кінематографічних текстів.

Ключові слова: ефект крупного плану, портретний опис чи зйомка, художня деталь, художній текст, кінематографічний текст

Сучасна тенденція тяжіння літератури та кінематографу до безпосередньої взаємодії між собою, яка породжена актуальними явищами інтерсеміотичності (Якобсон Р., О’Halloran К. L.) та інтертекстуальності (Ю. Кристева, Р. Барт, Ж. Женетт), сприяє тісному взаємозв’язку цих видів мистецтв. Результатом пересмислення засобів художньої виразності й кінопоетики в екранізаціях, які народжуються на перетині екрана й слова, є запозичення й адаптація різних художніх та кіноприймів в первинних літературних та кінематографічних текстах, зокрема й ефекту крупного плану, який є *об’єктом* нашого дослідження. Встановлення художньо-естетичної цінності цього кіноприйому в фільмах і літературних творах, а також його емоційного впливу на глядацьку та читацьку аудиторію визначає *актуальність* нашої розвідки.

Мета цієї статті полягає у виявленні особливостей трактування кіноприйому крупного плану в різних школах кінематографу та лінгвістичних й літературознавчих студіях з огляду на його створення та функціонування, а також передбачає встановлення специфіки його трансформації в ефект крупного плану як в кінофільмах, так і в текстах художньої літератури. **Мета роботи** досягається шляхом вирішення таких *завдань*: 1) розкриття явища ефекту крупного плану в трактуванні різних наукових підходів; 2) диференціація понять “крупного плану” й ефектів, які він створює, “портретного опису чи зйомки” та “художньої деталі” в літературних творах та кінофільмах; 3) встановлення когнітивно-семіотичної природи створення ефекту крупного плану в мультимодальних текстах та наративної специфіки функціонування цього природу в обох типах текстів.

Матеріалом дослідження слугує англомовна психологічна проза ХХ–ХХІ століть та її екранізації. Обмеження відібраних текстів вищезазначеним жанром у цій розвідці визначається природою досліджуваного явища ефекту крупного плану, яка також полягає в експлікації емоційного стану персонажа з метою психологічної характеристики його/її почуттів.

Ефект крупного плану є похідним від усталеного кінематографічного терміну *крупний план*, який традиційно трактують як технічний прийом зображення збільшеного в масштабі та наближеного до точки зйомки об’єкта на передньому плані кадру фільму [6, с. 101; 4, с. 153]. Однак, з огляду на те, що корпус матеріалу дослідження містить не лише кінематографічні тексти, де можливо здійснити умовний поділ представленого на екрані простору й, відтак, об’єктивно з’ясувати круп-

ність плану, але передовсім художні тексти, де така процедура виявляється утрудненою, розглядаємо явище ефекту крупного плану як художній прийом, що створює в тексті враження наближення та збільшення визначеного об’єкта. До того ж, це дозволяє відійти від власне кінематографічних параметрів крупного плану, що обмежують його лише портретною зйомкою, й брати до уваги середній крупний та макро-крупний плани і створювані ними ефекти.

Дослідження крупного плану та ефекту, який він створює, в історичній перспективі підтверджує, що цей прийом бере початок задовго до винайдення кіно. У художній літературі його традиційно співвідносять із *портретним описом персонажа* [10, с. 290–291], тобто представленням подробиць зовнішнього вигляду особи й типової для неї поведінки, за для створення зорового уявлення про персонажа в художньому тексті. Цілісний чи фрагментарний, динамічний чи статичний, будь-який портрет особи слугує засобом характеротворення в літературному творі, типізації або ж індивідуалізації персонажа. Подібну функцію виконує і *кінопортрет* [5, с. 5], коли зовнішність особи в кадрі фільму стає основою для її соціокультурної чи психологічної характеристики.

Однак не слід ототожнювати ефект крупного плану із кіно- чи літературним портретом, який хоч і може бути наповненим рухами, діями, мовленням і звуками, виконує функцію характеристики зображеної особи чи об’єкта. На відміну від портрету, крупний план як окремий кадр кінематографічного тексту або фрагмент художнього тексту не має самостійного значення, а отримує сенс лише в поєднанні з іншими кадрами чи фрагментами, у їх монтажному зіставленні [2, с. 110].

Залежно від об’єкта, що зображується, крупний план у кінематографі також пов’язують із *деталізованою зйомкою неістот* [4, с. 155], коли на передній план виступають артефакти чи явища природи і створюють таку художню реальність у кадрі фільму, що сприймається схожою, максимально наближеною до дійсності. Цей кіноприйом виявляє значущість поданих крупним планом об’єктів для розвитку сюжету фільму або ж для непрямой характеристики пов’язаного з ними персонажа.

У лінгвопоестологічному трактуванні крупний план об’єкта в структурі літературного твору корелює із *художньою деталлю* (термін Кухаренко В.А.) як виразною подробицею художнього світотворення [3, с. 47], що характеризується особливою емоційно-оцінною

вагомістю та символічною наповненістю для психологічної характеристики персонажів.

Обидва вищепредставлені прийоми є засобами експлікації крупного плану в художньому тексті й фільмі, які створюють ефект збільшення та наближення об'єкта до точки огляду чи зйомки. Подібно до актуалізації обличчя на передньому плані, вони не виявляють його цілісну характеристику без суміжних елементів опису предмета у фрагменті літературного твору чи монтажного зіставлення інших кадрів фільму й відтак не можуть сприйматися як автономні в обох видах текстів.

Подальше діахронічне дослідження крупного плану та ефекту, який він створює, підтверджує, що після винайдення кінематографу наприкінці XIX століття цей прийом уперше був використаний режисером Е. Портером у фільмі "The Great Train Robbery" ("Велике пограбування потягу") 1903 року, де обличчя злочинця крупним планом, який стріляє у глядачів, створює ефект реальної загрози життю і є кульмінацією фільму. Згодом класик голлівудського кіно Д. Гріффіт у фільмі "After Many Years" ("Багато років потому") 1908 року вперше показав кадри обличчя жінки крупним планом, що створювали протилежний ефект – відчуття співпереживання глядачами фільму персонажіві.

Як певна кінематографічна техніка спочатку виник крупний план деталі, який застосовувався у фільмах переважно як фотографічний прийом. Він сприймався як модифікована версія портретного опису із чіткою, нерухомою композицією [2, с. 112]. Однак, цей прийом, насправді, виявився якісно новим щаблем зображення людини в кіно, адже, окрім відтворення зовнішності, він передавав емоційне навантаження зображення, руйнуючи дистанцію між фільмом і його глядачами.

Трансформація крупного плану в елемент нарративного кінематографічного ланцюга відбулася в той час, коли причинно-наслідкові відношення між кадрами фільму почали репрезентувати психологічний стан персонажів. Представники брайтонської школи кінематографу (Р. Лоу, Р. Манвелл, Дж. А. Смітт) використовували крупний план для розвитку сюжетної лінії як новий оповідний/нарративний кіноприйом.

Таким чином, поняття крупного плану та ефекту, який він створює, у кінематографі має різне трактування. У роботах російських режисерів Л.В. Кулешова та С.М. Ейзенштейна [4, с. 153], а також французького філософа Ж. Дельоза [8, с. 76–78] крупний план (фр. *gros plan*), передовсім, позначає широту та величину масштабу зйомки об'єкта або особи з акцентом на якість зображення й обсяг охоплення простору в кадрі. Угорський дослідник Б. Белаж додає, що крупний план "не стільки відриває збільшений об'єкт від решти зображення, а навпаки, абстрагує його від усіх просторово-часових координат, піднімає його до стану сутності" [6, с. 95–96]. У британській традиції (Бордвелл Д., Мюнстерберг Г., Хейворд С.) акцентується не масштаб, а близькість (*nearness*) чи наближеність (*proximity*) зйомки. Звідси й англійська назва такого плану – *close-up*, тобто "близький план". Таким чином, залежно від емоції на масштабі зйомки чи її наближеності до глядача виокремлюють дві бінарні опозиції стосовно крупного плану: наближеність :: віддаленість та великий :: ма-

лий. В американському контексті (Кресс Г., Ганнінг У.) крупний план осмислюється з погляду перспективи, місця глядача стосовно зображуваного, тобто розмежується власне позиція глядача і кут розміщення камери, додаючи опозицію динамічність :: статичність для характеристики сутності досліджуваного явища. Відтак, у кінематографічних текстах ефект крупного плану створюється внаслідок наближення точки зйомки (огляду) до об'єкту зйомки (огляду) при подальшому обмеженні простору кадру й укрупненні масштабу зображення.

Поєднання різних підходів до визначення крупного плану в кінематографі забезпечується особливостями психологічного розуміння його ефекту, відповідно до якого ментальний кінопростір отожднюється із простором реального світу людини. Тому збільшення чи зменшення об'єктів на екрані (при зміні планів) трактується Ю.М. Лотманом як збільшення або зменшення відстані від об'єкта до глядача. Відповідно, опозиція великий :: малий у свідомості людини корелює з опозицією наближеність :: віддаленість й передбачає протиставлення динаміки і статичності як процесу та результату наближення об'єкту до точки зйомки. Це дозволяє розглядати не лише крупний план як технічний прийом руху камери у кінематографічному тексті, але й породжуваний ним ефект як когнітивний конструкт, тобто ментальну репрезентацію осмислення індивідом дійсності через апеляцію до його сенсомоторного й розумового досвіду.

Запозичення кінематографічного прийому крупного плану в літературний твір на противагу традиційно притаманному йому портретному опису виявляється можливим з огляду на сучасне трактування художніх текстів як *мультимодальних* [11, с. 119]. Мова йде про використання різних за природою семіотичних кодів як модусів (англ. *modes*), інтегрованих у структуру твору шляхом відтворення особливостей сенсорного сприйняття (зорового, слухового, дотикового, кінестетичного, нюхового і/або смакового). Відтак, в друкованих текстах опис наближення, тобто скорочення дистанції і збільшення масштабу об'єкта концептуалізації створює ефект крупного плану, який є результатом художнього втілення сенсомоторного досвіду читача у сприйнятті навколишнього простору та співвіднесенні величини об'єктів дійсності залежно від відстані, що розділяє об'єкт споглядання та спостерігача.

У художніх текстах ефект крупного плану відповідає зміні точки опису в ракурсі варіювання обсягу актуалізованої інформації. Він досягається шляхом протиставлення наближеності й віддаленості зображуваного як фігури й фону в портретному описі персонажа чи завдяки акцентуації художньої деталі. При цьому, в англомовних філологічних школах ефект крупного плану передбачає наближеність об'єкта [7, с. 39], при встановленні фізичних умов виділення об'єкта на певному фоні, способів відокремлення його від інших. Головною функцією ефекту крупного плану, відтак, є акцентований показ об'єкта, висушеного серед інших й наближеного на передній план. У російській традиції (Тинянов Ю.М., Ейхенбаум Б.М., Смирнов І.П.) ефект крупного плану визначається значущістю представленого об'єкта [5, с. 5]. Його пов'язують із оцінкою поданого великим масштабом об'єкта, адже функція ефекту

крупного плану – не лише показати, а також і означити, схарактеризувати виділений об'єкт.

Лінгвокогнітивне тлумачення природи ефекту крупного плану спрямоване на висвітлення когнітивних процесів, які лежать в основі його створення. Як підтверджують психолінгвістичні експерименти, щоденний перцептивний досвід читача породжує в його свідомості смисли, пов'язані із крупністю та наближеністю певних об'єктів до інших, які при прочитанні художнього тексту накладаються на тлумачення розташування об'єктів в уявному світі літературного твору і роблять можливим формування ефекту крупного плану.

Розширити тлумачення ефекту крупного плану можливо із позицій мультимодальної когнітивної поетики [11, с. 30–34; 9, с. 212; 1, с. 37]. Цей підхід означає адаптацію методів когнітивної поетики та семіотики до аналізу художньої та кіно- семантики у контексті нової, міждисциплінарної парадигми, яка має на меті не лише пояснити когнітивну діяльність людини через особливості втілення розумових процесів у словесній та екранній тканині текстів, а й дослідити інтерсеміотичну конвергенцію знакових одиниць різної природи в негомогенній структурі цих мультимодальних текстів [9, с. 213]. У цьому контексті ефект крупного плану розглядається як мультимодальний сенсорний конструкт, який інтегрує в собі не лише концептуальний, але й вербальний і невербальний складники гетерогенної структури художніх, а також кінематографічних текстів. Така природа ефекту крупного плану уможливило ідентифікацію досліджуваного явища в аналізованих фрагментах чи епізодах текстів за допомогою виявлення його вербальних чи аудіовізуальних маркерів та реконструкції на їх основі когнітивних операцій, залучених у конструюванні ефекту крупного плану.

Встановлення специфіки функціонування аналізованого явища в літературних творах, зокрема й в англійській психологічній прозі ХХ – ХХІ століть, що є

матеріалом нашого дослідження, визначається змістово-жанровими ознаками цієї групи текстів. Сюжет психологічних романів, як правило, виявляє чергування наступності розвитку подій, тобто, так званої *подієвості* (термін В. Шміда) [13, с. 18] та завмирання будь-яких рухів на певний час для опису психологічного стану персонажа, мотивів та інтенцій його вчинків. Актуальним у вищеписаній манері нараці стає ефект крупного плану як спосіб виділення певного об'єкту в фрагменті мультимодального тексту шляхом висунення його на передній план та подальшої деталізації. Так, саме завдяки цьому кіноприйому відбувається зміна динамічного опису подій на уповільнену чи статичну характеристику персонажів. Тоді спостерігається завмирання будь-якого руху персонажа, й відтак, гальмування розвитку сюжету. До того ж, ефект крупного плану, інтегрований в негомогенну структуру художніх текстів, здатний створювати новий романний чи фільмовий часопростір, коли наближений персонаж стає маркером нового хронотопу. Подібним чином цей прийом сприяє переходу з одного сюжетно-нарративного рівня на інший, різко відмежовуючи попередні події сюжету від наступних за допомогою збільшення масштабу актуалізованого об'єкта та привертання до нього уваги.

Отже, опрацювання різних наукових підходів до дослідження ефекту крупного плану в художніх і кінематографічних текстах дозволяє підсумувати, що аналізований прийом є способом виділення головного в кадрі або фрагменті літературного твору та його екранізації шляхом збільшення масштабу об'єкта на фоні інших елементів або його візуального чи уявного наближення до читацької або глядацької аудиторії. Він тлумачиться як когнітивно-семіотичний конструкт, створений за допомогою низки лінгвокогнітивних механізмів та наділений здатністю функціонувати в негомогенній структурі мультимодальних художніх та кінематографічних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробйова О.П. Когнітивна поетика в Україні: напрями // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес”. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 37–38.
2. Чахир'ян Г. Кинопортрет и крупный план / Г. Чахир'ян // Изобразительный мир экрана. – М.: Искусство, 1977. – С. 107–129.
3. Щирова И.А. Психологический текст: деталь и образ / И.А. Щирова. – СПб : Изд-во филологического факультета СПбГУ, 2003. – 120 с.
4. Эйзенштейн С.М. Избранные произведения : в 6 т. / С.М. Эйзенштейн. – М. : Искусство, 1964 – 1971. – Т. 1: Знаковые системы. Кино. Поэтика. – 378 с.
5. Эйхенбаум Б.М. Литература и кино // Киноведческие записки. 1990. – № 5. – С. 5–12
6. Balazs B. Theory of the Film (Character and Growth of a New Art) / Bela Balazs. – L. : Dover Publications, 1970. – 291 p.
7. Cartmell D. Adaptations: From Text to Screen, Screen to Text / Deborah Cartmell, Imelda Whelehan. – L. : Routledge, 1999. – 272 p.
8. Deleuze G. Cinema 1: The Movement-Image / Gilles Deleuze. – Minneapolis: University of Minnesota, 1986. – 250 p.
9. Gibbons A. Multimodality, Cognition, and Experimental Literature / Alison Gibbons. – L.: Routledge, 2012. – 274 p.
10. Merriam-Webster's Encyclopedia of Literature. – Massachusetts: Merriam-Webster, Incorporated, Publishers, Springfield, 1995. – 1236 p.
11. Nørgaard N. Key Terms in Stylistics / Nina Nørgaard, Beatrix Busse and Rocio Montoro. – L.; N.Y.: Continuum, 2010. – 269 p.
12. Schmidt J. N. Narration in Film / Johann N. Schmidt // The Living Handbook of Narratology. – Hamburg : Hamburg University Press, 2012. – E-source: <http://wikis.sub.uni-hamburg.de/lhn/index>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vorobyova O.P. Cognitive Poetics in Ukraine: Trends // International scientific conference “Actual problems of philology in Ukraine and the Bologna Process”. – Chernivtsi: Ruta, 2004. – P. 37–38.
2. Chakhir'yan G. Cinematic portrait and Close-up / G. Chakhir'yan // Fine world of the screen. – M.: Iskusstvo, 1977. – P. 107–129.
3. Shchirova I.A. Psychological Text: detail and image / I.A. Shchirova. – SPb : Izd-vo filologicheskogo fakul'teta SPBGU, 2003. – 120 p.

4. Eyzenshteyn S.M. Selected Works: In 6 vol. / S.M. Eyzenshteyn. – M. : Iskusstvo, 1964 – 1971. – Т. 1: Sign systems. Cinema. Poetics. – 378 p.
5. Eykhenbaum B.M. Literature and Cinematography // Cinematic notes. 1990. – № 5. – P. 5–12.
6. Balazs B. Theory of the Film (Character and Growth of a New Art) / Bela Balazs. – L. : Dover Publications, 1970. – 291 p.
7. Cartmell D. Adaptations: From Text to Screen, Screen to Text / Deborah Cartmell, Imelda Whelehan. – L. : Routledge, 1999. – 272 p.
8. Deleuze G. Cinema 1: The Movement-Image / Gilles Deleuze. – Minneapolis: University of Minnesota, 1986. – 250 p.
9. Gibbons A. Multimodality, Cognition, and Experimental Literature / Alison Gibbons. – L.: Routledge, 2012. – 274 p.
10. Merriam-Webster's Encyclopedia of Literature. – Massachusetts: Merriam-Webster, Incorporated, Publishers, Springfield, 1995. – 1236 p.
11. Nørgaard N. Key Terms in Stylistics / Nina Nørgaard, Beatrix Busse and Rocío Montoro. – L.; N.Y.: Continuum, 2010. – 269 p.
12. Schmidt J. N. Narration in Film / Johann N. Schmidt // The Living Handbook of Narratology. – Hamburg: Hamburg University Press, 2012. – E-source: <http://wikis.sub.uni-hamburg.de/lhn/index>

Lukianets T.G. Close-up effect: adaptation of cinematic technique in a literary text

Abstract. This paper examines the cinematic technique of close-up realized in a literary text. We have differentiated notions of “close-up” in cinematography and its correlative term “close-up effect” in cognitive and poetic interpretation, and then further contrasted them to portrait description or filming as well as to literary detail. With regard to different scientific approaches we have presented generalized definition of close-up effect as a cognitive and semiotic construct integrated in inhomogeneous structure of literary and cinematic texts.

Keywords: *effect of close-up, portrait description or filming, literary detail, literary text, cinematic text*

Лукьянец Т.Г. Эффект крупного плана: опыт адаптации киноприема в художественном тексте

Аннотация. В статье рассмотрен киноприем крупного плана в аспекте его реализации в литературном произведении. Установлено различие между понятием “крупного плана” в кинематографической традиции и его коррелятом “эффектом крупного плана” в когнитивно-поэтологической трактовке, а также противопоставлено эти термины портретному описанию или съемке и художественной детали. На основе обработки различных научных подходов подано обобщенное определение эффекта крупного плана как когнитивно-семиотического конструкта, интегрированного в неомогенную структуру художественных и кинематографических текстов.

Ключевые слова: *эффект крупного плана, портретное описание или съемка, художественная деталь, художественный текст, кинематографический текст*